

Tutkijan sosiaalinen vastuu

Keijo Paunio

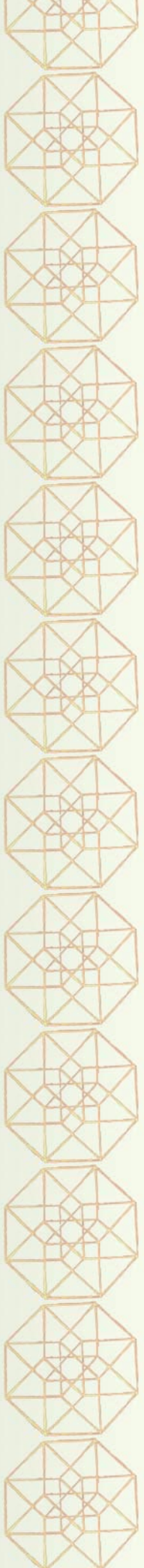
Marraskuun lopulla pidettiin EU:n komission koolle kutsuma eettisten komiteoiden yhteinen seminaari Brysselissä. On jotenkin paradoksaalista, että tässä seminaarissa lähestyttiin tutkimuksen etiikkaa näkökulmasta, jota ei olisi odottanut tapahtuvaksi taloudellisen kasvun ja kilpailun elähdyttämässä ilmapiirissä. Seminaarissa käsiteltiin kahta aihetta, joista toinen oli "Tutkijan sosiaalinen vastuu". Komission puheenjohtaja Jacques Santer painotti päätöspuheenvuorossaan EU:n aitoa huolta tutkimuksen moraalista. Tällaiset puheenvuorot eivät EU:n kontekstissa ole olleet kovinkaan yleisiä.

Tarkastelemalla EU:n tutkimuksen puiteohjelmia saadaan käsitys tällaisen ajattelun vähittäisestä kehittämisestä. Ensimmäisestä ja toisesta ohjelmasta eettinen näkökulma puuttui kokonaan. Kolmannessa puiteohjelmassa tuettiin jo bioetiikan tutkimusta, neljännessä asetettiin lisäksi yleiset eettiset standardit biotieteille. Nyt viidennessä puiteohjelmassa näkyvät arvojen entistä merkittävämpi osuus niin tutkimuksen kohteena kuin eettisten periaatteiden seuraamisessakin. Jo jonkin aikaa komission kyljessä on toiminut pysyvä bioetiikkaan paneutunut asiantuntijatyöryhmä. Tämänkaltainen ilmapiirin muutos ei ole todennäköisesti lähtöisin EU-poliitikkojen omaehtoisesta pohdinnasta. Poliitikot yksinkertaisesti välittävät kansalaisten tunteita, pelkoja ja ahdistusta omista päätöksissään, tosin varsin pitkällä viiveellä.

Kehittyneissä maissa tieteellä, tutkimuksella ja tuotekehityksellä nähdään olevan keskeinen merkitys yhteiskunnan aineellisen hyvinvoinnin kasvussa. Tutkimukseen panostetaan valtavasti voimavaroja uusien innovaatioiden synnyttämiseksi. Tänäpäivä työkentelee tutkimuksen parissa enemmän tutkijoita kuin ihmiskunnan tähänastisen historian aikana yhteensä. Tiede on arvostettua. Looginen jatke tälle kehitykselle on se, että tiedeyhteisö itse yhtenä keskeisenä aktöörinä herkistyy pohtimaan omaa toimintaansa monipuolisesti ja syvällisesti tieteen omista tavoitteista käsin. Kunnian, arvostuksen ja yhteiskunnallisen aseman sekä rahan toivossa vuosiluokat toisensa jälkeen ovat runsaslukuisina pyrkimässä tieteelliseen jatkokoulutukseen. Vaikka tutkijoita tarvitaan runsaasti lisää, attraktiivisia tehtäviä ei kaikille riitä. Kilpailu on kovaa. Voltaire Cousteaun (hän kuoli Pariisissa 1812) essee viime vuosisadan alkuvuosilta oli tarkoitettu ohjeeksi nuorukaisille, joiden oli selviydyttävä verenhimoisten haikalojen joukossa pyydystäessään merenpohjasta pesusieniä. Kirjoitus käännettiin englannin kielelle ja julkaistiin arvovaltaisessa tieteellisessä sarjassa 1973. Se painettiin samassa julkaisussa uudelleen 1987 [1] opiksi ja ohjeeksi, miten selviytyä tutkijan karikkoisella uralla. Artikkelit symboloi tieteen sisäistä armotonta kilpailua vallasta ja vaikutusvallasta.

Tieteen luonteeseen kuuluu ja tieteen itsekorjaavuus perustuu siihen, että kaikki olennaiset tutkimuslähteet ovat vapaasti käytettävissä ja että tutkimustulokset voidaan ulkopuolisten voimien sitä estämättä saattaa julkisuuteen. Luonnontieteissä, lääketieteissä ja tekniikassa joudutaan usein tilanteeseen, jossa tätä julkisuusperiaatetta on mahdoton seurata. Tulosten julkistaminen innovaatioprosessin ollessa vielä kesken saattaa merkitä suuria taloudellisia menetyksiä idean omistajalle. Myöskin kansalliset ja sotilaalliset intressit ovat ohjaamassa tutkimusta ja vaativat tulosten salaamista. Suomalainen tutkimuseettinen neuvottelukunta aloitti toimintansa vuonna 1992 ja se kirjasi ensimmäisessä kokouksessaan tutkimuseetiikan keskeisiä huolenaiheita. Erääksi ongelmaksi nousi tutkimuskohteen valinta, josta tieteellinen prosessi alkaa. Kuka valitsee aiheet, kuka valmistele kysymykset?

Edellä olen maininnut joitakin tekijöitä, joiden yhteisvaikutus saattaa olla arvaamaton ihmisten henkiselle ja fyysiselle hyvinvoinnille.

Kansalaisyhteiskunta on huolestunut erityisesti biotekniikan, geeniteknologian ja molekyylibiologian tuloksista sekä niistä aikaansaatuisten tuotteiden ihmisen terveyttä uhkaavista ja arvoja loukkaavista ominaisuuksista. Poliittinen päätöksenteko omine tavoitteineen ei demokraattisessakaan järjestelmässä ole aina linjassa kansalaisten turvallisuuden kaipuun kanssa. Syntyy ajallisia viiveitä. Kansalaisyhteiskunnan pelot ja huolet ovat useimmiten turhia, mutta jokainen tutkimuksen ylilyönti nakertaa tieteeltä sen yleistä uskottavuutta. Tämä luo edelleen hyvän maaperän medioissa tieteen puoskareille.

Toisilleen vastakkaiset ideologiat ohjaavat tiedettä

Odotukset tutkimuksen suhteen ovat pirstoutuneita ja tavoitteet vetävät tiedettä ja tutkimusta eri suuntiin. Yhtä ja yhteistä tiedettä ohjaavaa ideologiaa ei kuitenkaan ole. Filosofian professori Juhani Pietarinen [2] on pohdiskellut monessa yhteydessä tätä asiaa. Hän puhuu kahdesta toisilleen vastakkaisesta ideologiasta. Käsittääkseni tieteellinen tutkimus suurelta osin toteutuu näiden kahden ideologian välimaastossa. Keskustelun virittämiseksi yksinkertaistaminen on kuitenkin paikallaan:

* standardi-ideologia on helppo ideologia seurattavaksi. Sen mukaan tutkijan ensisijainen velvollisuus on tiedon lisääminen. Tutkija toimii oikein, kun hän selvittää ilmiötä luotettavasti ja tarkasti. Standardi-ideologian määrittelemä moraalinen neutraliteetti antaa tutkijalle mahdollisuuden olla välittämättä siitä, onko jonkin asian tutkiminen hyväksyttävää vai ei tai miten ja mihin tutkimuksen tuloksia käytetään. Joku muu taho määrittelee mitä tutkitaan sekä tärkeysjärjestyksen. Tärkeintä on tehokkuus, tuottavuus, luotettavuus ja voimavarat. Uskon, että me kaikki tunnemme näin ajattelevia tiedemiehiä.

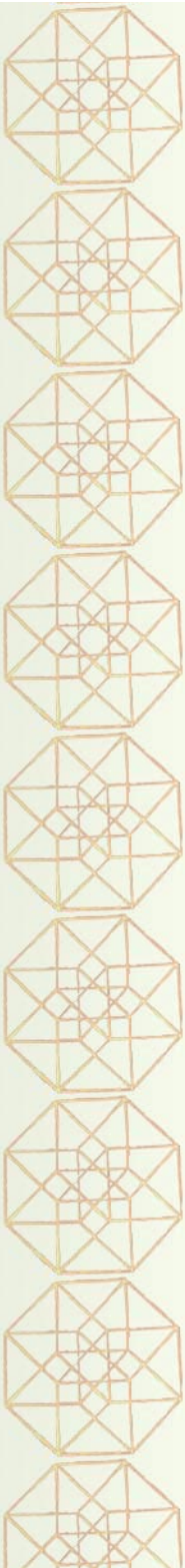
* sosiaalisen vastuun etiikka asettaa tieteenharjoitukselle paljon ankarampia vaatimuksia kuin standardi-ideologia. Sosiaalisen vastuun etiikka painottaa tutkijan ensisijaiseksi velvollisuudeksi edistää toiminnallaan yleisinhimillisiä arvoja. Tutkijan on pyrittävä mahdollisimman suuresti vaikuttamaan siihen, mitä hän tutkii. Tutkijan tulee pyrkiä estämään tiedon käyttämistä humanistisen edistyksen kannalta haitallisiin tarkoituksiin. Tämä velvoite on vahvempi kuin poliittinen kuuliaisuus; toteutuakseen ideologia näin ollen edellyttää tutkimuksen autonomiaa.

* Tieteen lähihistoriasta on löydettävissä esimerkki tiedemiehestä, joka siirtyi tieteen ideologian kentässä standardi-ideologiasta sosiaalisen vastuun ideologian suuntaan. Akateemikko Andrei Saharov työskenteli monia vuosia järjestelmään uskovana ja isänmaatansa palvelen. Hänen suuruutensa tiedemiehenä liittyy hänen kykyynsä omien asenteiden läpi nähdä toimintansa eettiset puutteet.

Jos edellyttämme tutkijoilta suurempaa sosiaalista vastuuta sillä on ymmärtääkseni vaikutuksensa myös päätöksenteon prosesseihin. Tiedeyhteisön merkitys kasvaa, kun määritellään mitä tutkitaan ja miten. Poliittikka ja yritysmaailma joutuvat ottamaan huomioon tutkijat toisella tavalla kuin tähän asti on tapahtunutkaan. Tästä seuraa mielestäni se, että tutkijoiden yhteiskunnallinen vaikuttavuus vahvistuu. Uusi tilanne vaatii tutkijoilta totuttautumista ja vahvaa herkimistä tieteen etiikan kysymyksille. Se edellyttää myös tutkijoiden avaantumista muiden osapuolien kanssa jatkuvaan dialogiin kansalaisyhteiskunnan suuntaan. Tätä pidän välttämättömänä. Tutkimus ei ole ainoastaan tutkijoiden, poliittisten päätöksentekijöiden ja yritysjohtajien välinen asia tässä muuttuvassa tietoyhteiskunnan maailmassa.

Tutkimusetiikan opetusta kaikilla tutkintotasoilla

Mitä mahdollisuuksia on vaikuttaa tutkijoihin, jos painopistettä siirretään standardi-ideologian suunnasta kohti sosiaalisen vastuun ideologiaa? Tieteellisen koulutuksen ahjaina yliopistot ovat avainasemassa. Suurin osa opiskelijoista suorittaa perustutkinnon ja

siirtyy sen jälkeen yhteiskuntaan erilaisiin tehtäviin, joissa he joutuvat tulkitsemaan ja soveltamaan eteensä tulevia tutkimustuloksia. Siksipä tutkimusetiikan opetus, missä muodossa se sitten tapahtuu, pitäisi ulottaa kaikkiin tutkintotasoihin.

Niissä maissa, joissa tieteellinen tutkimus on keskittynyt yliopistoihin opetus ja tutkimus ovat kiinteässä vuorovaikutuksessa. Yliopiston ilmapiirille tutkimusetiikalla on aina ollut oma joskin vaihteleva merkitys. Tiedemiehen omaksumat periaatteet ohjaavat hänen käsitystään tehtävästään ja maailmankuvastaan. Se välittyy paitsi opetukseen, myöskin aulojen, käytävien ja kahvihuoneiden keskusteluihin. Yliopistojen vastuu mielestäni on selvä, mutta miten muut tutkimusta suorittavat yksiköt, julkiset ja yksityiset tutkimuslaitokset kantavat vastuunsa sosiaalisen vastuun edistämisessä?

Tiedeyhteisön on itse käytävä keskustelua etiikan teemoista ja määriteltävä omat pelisääntönsä, joissa huomioidaan yleiset arvot. On vain kysymys keskustelun avaamisesta ja sen jatkuvasta ylläpitämisestä. Lääketieteessä tai molekyylibiologiassa tämänkaltaisella pohdinnalla on jo vahvat perinteet. Viime vuonna tuli kuluneeksi tasan 50 vuotta Nürnbergin julistuksesta. Sitä seurasi Helsingin julistus, jota uusitaan aika-ajoin ajanmukaiseksi. Vähälle huomiolle on jäänyt Upsalan-koodi, joka syntyi Upsalan-yliopiston tutkimuseettisen seminaarin tuloksena 1984. Se on tarkoitettu tutkijalle huoneentauluksi ja ohjeeksi jokapäiväisessä työssä ja se on käypä tänäkin päivänä.

Olen tarkastellut kysymystä suomalaisesta näkökulmasta, mutta suurissa linjoissa jokseenkin samankaltainen arvojen ja asenteiden kirjo vallitsee kaikissa EU-kulttuureissa. Arvot ovat Euroopassa vuosisatojen aikana lähentyneet toisiaan. Toki Suomessa voidaan ajatella asioista eri tavalla kuin Ruotsissa ja norjalaisten painotukset ovat omansa. Keskisessä ja eteläisessä Euroopassa taas esimerkiksi kirkon vaikutus on varsin konkreettista. Tutkimus ja tuotekehitys on nykyisin kuitenkin globaalia. Sosiaalisen vastuun kysymykset komplisoituvat, kun jätämme Euroopan ja tarkastelemme niitä koko maailmaa kattavasta näkökulmasta. Kansainväliset tiedejärjestöt ovat merkittävässä avainasemassa eettisten koodien laatijoina ja painostusorganisaatioina. Mutta se ei riitä. Tarvitaan ylikansallinen vaikutusvaltainen organisaatio paneutumaan tutkimuseettisiin kysymyksiin, sellainen jonka vaikutus maailmantalouden innovaatiojärjestelmien pelisääntöihin on konkreettista.

VIITTEET

[1] Voltaire Cousteau, *Persp. Biol.* 1987, Vol. 30:486-493

[2] Juhani Pietarinen, kirjassa *Tiede ja etiikka* (toim. Löppönen, Mäkelä, Paunio) 1991, 65-84

Kirjoittaja on Turun yliopiston kansleri ja Tutkimuseettisen neuvottelukunnan puheenjohtaja. Kirjoitus perustuu alustukseen neuvottelukunnan ja Tieteellisten seurain valtuuskunnan järjestämässä seminaarissa 27.3.1998.